

נספרות

sifrut@yedioth.co.il ✉

יוני ליבנה // צילום: יונתן בלום

מחוקקה

יעל נאמן לא לגמרי מבינה מה גרם לה לרדוף במשך עשור אחר סיפור חייה של אישה זרה שמתה בלי להשאיר סימן. אולי הספר שכתבה עליה הוא דרך לדבר גם על עצמה: על החרדות, הוויתורים והכתיבה כמחלה שרק הולכת ומחריפה

"אספתי המון טלפונים של פסיכולוגים, אבל לא הייתי מסוגלת להתקשר. ובתכלס, כשכן הייתי בטיפולים, זה לא באמת עזר לי. הרבה באשמתי. ואני באמת רציתי עזרה, הקלה. אבל אני חושבת שזה לא ייתכן במקרה שלי. בכלל, דברים שאי אפשר לעזור בהם"

פזית מאפשרת לנאמן לצייר בהדרגה סיפורים קבוצתיים ודוריים. חברי הילדות שגדלו איתה בשכר נת המפרה האזרחי בחולון – שכונה של פולנים ניצולי שואה – חברה מהאוניברסיטה, נעשו בחלקם לשמות מוכרים. בהם האוצרת והעורכת שרה ברייטברג-סמל, עורך הדין אביגדור פלדמן, קרובת משפחה עליזה אולמרט ובתה דנה, עורכת הספר, שגם מדברת בו על היחסים הקרובים שיצרה עם פזית. אבל גם ביחס לא נשים פרטיים לחלוטין, חסרי מעמד ציבורי, פזית מרצת כמי שבוחרת ונאלצת לחיות בברידות, להישאר מחוץ למסלול חיים קונבנציונלי.

"מנקודה מסוימת אנשים זיהו את הכישרון הייחודי שלה, אבל היה בה את המשעו הזה שלא היה יכול לעבור לתחנה הבאה, להתקדם הלאה. בעזרת הסיפור של פזית אתה פתאום רואה אחרת את כל הצמתים, את השלבים של התמסדות והתמקמות בהתפתחות שנחשבת כאילו נורמלית ורצויה, ופ

זה, אבל אני יודעת שכונותיי טובות", נאמן אומרת על ההחלטה להפך את צוואתה של פזית. הציירת מרים כבסה, שליחותה את פזית עד למותה, מתנסחת בספר כך: "אני יכולה לזהות אצלי עכשיו טיפונת, לא בדיוק נקמנות ברצון של פזית, אבל כאילו יש איזו בוגדנות בלשבור את הסכם השתיקה סביבה, ואני חושבת עליה ואומרת כוס אמק, אני אדבר עלייך כמה שאני רוצה ואין לך בעלות על הדיבור שלי. מה יש? מה, את שולטת גם כשאת מתה?"

"היה הייתה' בנוי ברובו מאוסף ציטוטים מה מעגלים השונים שהקיפו את פזית, 'אנשים שמ' דברים עליה יותר בשאלות מאשר בתשובות'. בדרכו המופנמת של הספר, בדרכה של נאמן לה צטייר כאן כמי שרק נושאת את מכשיר ההקלטה, אשת הארכיון – מתעצמת השאלה מה משך אותה מלכתחילה לסיפור. גם היום היא "עדיין לכודה ברשת פזית", כמו שהיא קוראת לזה, "בלי יכולת לתת תשובה ראויה לשאלה ששואלים אותי שוב ושוב, למה אני עושה את זה".

התוצאה הספרותית של התחקיר הממושך היא גרסה מהופכת לסרטים כמו 'זליג' או 'פורסט גאמפ', על אנשים שמופיעים כביכול בכל נקודות המפתח ההיסטוריות הגדולות. "אנחנו חיים בתקופה של סיפורי הצלחה", אומרת נאמן, "ניסיתי בספר לתאר מהלך חיים שלא מבוסס על שיאים והישגים. כאן מדובר על משהו שהגיעה לרמות כאלה של פרפ-קציוניזם מקצועי, שהייתה צריכה בנקודה מסוימת לבקש מין המתת חסד, שיפטרו אותה כעורכת תר-גום, כדי שהיא תוכל להניח למילה אחת שלא הפ-סיקה להטריד אותה. היא פשוט לא יכלה לעשות מה שרבים עושים – להרפות, להמשיך הלאה".

הספר עצמו בנוי כאנדרטה מנייר למעין חיילת אלמונית של שדה הספרות. עורכת, משכתבת, מתרגמת, שמצטיירת כאן כאמנית שהיצירה הגדולה והיחידה שלה היא למעשה מאמץ מת-משך של צנזורה, השתקה, מחיקה. לקראת מותה, כשפזירה את הספרים האהובים עליה בין חברים, דאגה למחוק בטיפקס כל הערה שרשמה בספרים, משני צדי הדף. את הספרים האהובים ביותר הניחה במכלים של הוועד למען החייל, במחשבה שמשם ימשיכו למכונת גריסה. ממעט התמונות שלה ששמרה, גורה את ראשה או כיסתה אותו במדבקה.

נאמן עצמה לא הכירה את פזית. היא נתקלה בה בתחילת שנות ה-90, בחטף, כשביקרה חברה ברחוב ויזל בתל-אביב. פזית נקשה על דלת שכנתה לבניין ונשארה שעונה על המשקוף. נאמן ישבה בפנים, נחשפת לכמה דקות של דיוקן אישה מעשנת, חכמה, מוזנחת, שבוקע ממנה "מפל של צחוק שהתחיל ממנה ותפס גם אותנו". נאמן הייתה או בת 25 ופזית בת 38. בסוף 2002, בגיל 56, היא נפטרה מסרטן. בשנים שאחרי מותה, נאמן גילתה שפזית הייתה קרובה לעוד אנשים מחייה שלה והותירה עליהם חותם חזק, אולי בזכות הרצון המופגן, התיאטרלי כמעט, להימחק.

"מילדות נמשכתי לראיונות עם אנשים לא ידועים, על הבעיות שלהם. כשיצא לי להיתקל בגיי-ליונות 'לאישה', לא בקיבוץ כמובן, בשיחות הצע-קניות של גרעון רייכר ברדיו, בלילה – משך אותי הרעיון שכל אחד יכול לקבל סיפור. במאים תיעודיים הרבה יותר מודעים ממני לבעיות האתיות מא-חורי החשיפה של חיים פרטיים, ואין לי תשובה על

ופה קלה, ללא ריח, התארח באחד החלומות של יעל נאמן, בזמן העבר-דה על ספרה החדש. סימן דק מן הד-קים לרגש אשמה כלפי גיבורת הספר, אישה אמיתית שעשתה כל שביכולתה למחוק כל זכר או תיעוד לחייה, בכתב, בתמונות. "בחלום, הרגשתי מין קור רוח כזה שגרם לי לחשוב שכבר היו לי רציחות נוספות, לפני הגופה הזאת". נאמן מתמחה בסיאנסים ספרותיים. 'היינו העי-תיד', הרומן התיעודי-ביוגרפי שפירסמה ב-2011 על הקיבוץ שבו גדלה, יחיעם, נקב בשמות מדויקים של האנשים שמופיעים בו, כחלק מ"האובססיה לשימוש בשמות אמיתיים" שנאמן מייחסת לעצמה. "גם כלפי המרואיינים ב'היינו העתיד' הרגשתי פחד. אבל מולם הייתה לי כנראה חזקת החפות. הפעם כתבתי על מי שהייתה חזקה הייתה חלק כל כך מרכזי ממנה".

השם פזית פיין לא מופיע על כריכת הספר החדש, 'היה הייתה' (הוצאת אחוזת בית). נאמן התלבטה כמעט עד הרגע האחרון אם לשלב צי-לומים שלה בספר, וויתרה. פזית, אישה אלמונית שרבים מחבריה הקרובים והאנשים שגדלו איתה היו לדמויות משפיעות ומוכרות בעולם האמנות, העיתונות והספרות הישראלי – הורתה בעל פה ובצוואה שלא לקיים עבורה טקס קבורה. במשך קרוב לעשור, נאמן הרכיבה קבוצה של כ-30 אנ-שים, שפזית ניהלה איתם יחסים מורכבים שכללו שיחות אינטלקטואליות אינטנסיביות, וגם מסעות תל-אביביים בחיפוש אחר מנת השניצל המושלמת. עם הזמן הבינה שגם הקרובים ביותר לא ידעו שפי-זית, שתרמה את גופתה למדע, בכל זאת נקברה בסופו של דבר בבית עלמין. שיש לה חלקת קבר.

תאלמנה). "נכון שהיה באמא שלי משהו חי, היא לא הלכה והסתגרה כמו אמא של פזית, שעם הזמן גם מתעוררת. אבל גם אמא שלי הייתה אשת מדון, שכנראה סבלה מדיכאון. אני חושבת שהקו השחור בכתיבה שלי מגיע מאמא שלי. מצד שני, הילדות בקיבוץ, בזמן הלינה המשותפת, שונה מאוד מה חיים בדירה בעיר. אני, בניגוד אליה, לא שמעתי את אמא שלי צועקת בלילה מסיוטים, למרות שזה דובר בכל מיני ועדות בקיבוץ".

נאמן לא מחבבת קומדיות בקולנוע. "אני מרגישה מרומה מול הרעיון של סוף טוב לסיפור, מול העובד דה שהוא לא הסתיים במפולת". "היה הייתה מוכיח את הנקודה הזאת. היכולת הספרותית והאנושית של נאמן ממחישה מפולת שלגים מבלי לתאר אותה, מושיבה חומרים סנסציוניים במסגרת מאפקת וש' תקנית, ובאותו זמן מצליחה להקנות אופי דרמטי, מסתורי, לחיים מאחורי עור פרצוף אנונימי בעיר, כזה שחולפים על פניו שוב ושוב מבלי להיעצר.

"לא שהיום אנחנו טולרנטיים כלפי אנשים שחיים לבר, אבל פזית חיה בתקופה הרבה פחות סובלנית משלנו כלפי מי שלא חי בווזג ולא מקים משפחה. הלבד הזה מושך אותי, ההיעדר הזה, יותר מאשר לתאר משפחה. כשאני שומעת שאדם חי לבר, זה מיד נותן לו נקודת זכות בעיניי. איכשהו, תמיד היה לי טבעי ומוכן שיש אנשים שלא נכנעים לצורך להתחבר. זה, למשל, מה שמעניין אותי בספר כמו 'פתח גרול מלמטה' של אסתר פלד. זה בכלל לא ספר על גברים או על יחסים זוגיים. זאת חקירה של הלבד, ובעיניי זאת נקודת מוצא מאוד נדירה לחיים".

באחד הסיפורים הקצרים שלך, את מתארת בהומור את החרדה החברתית מפני אורחים שעומדים להגיע, 'בפסקול פנימי של אסון שליווה כל אירוע מתוכנן ועורר בי מחשבות על דחיית הקיץ'. איך אדם עם חרדות חברתיות מצליח לבסס ספרים שלמים על ראינות ושייחות פרטיות ונוקבות?

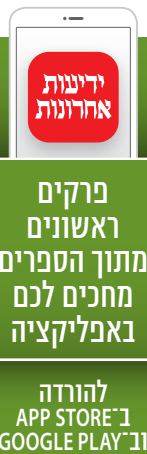
"אלה דברים שאני יכולה לעשות עם ואליום, ורק במסגרת של עבודה ובשם העבודה. בשום מצב אחר לא הייתי יכולה להגיע באופן כזה לבתים של אנשים, או אפילו לכתוב להם מיילים. כל האומץ הזה מגויס רק כשיש לי מטרה לנגד העיניים".

לאורך הספר מתוארת פזית כמיין ילדה ללא הורים, כאם ללא ילדים. נאמן עצמה כבר התייחסה בראיונות קודמים, כמו גם בסיפור בשם 'עקרות', לחיים בזוגיות ללא ילדים, מצב שנעשה לעובדה מוגמרת. "אולי נקודת המוצא שלי בהקשר הזה קצת מכחישינית, אבל עליי לא מאיימת התמונה הזאת של הורקות ללא ילדים", היא אומרת, "וגם לא הבלטתי את הנקודה הזאת לגבי פזית". ובכל זאת, לקראת סוף הספר, מור פיע סיפור על חתולה שפזית לקחה תחת חסותה, ומשתכנת בין פנים הבית לגינה. "חתולה שלא העמידה גורים אין לה מעמד בקהילה של החתוליים בחצר", מעידה בספר שכנתה של הגיבורה.

"הספר הזה הוא לא תמרור אזהרה ביחס לחיים של פזית", מבהירה נאמן. "אנשים כמוהם הם בדיוק האנשים שאני אוהבת ורוצה לתאר. אבל לא כוונתי לנו מקבלים אותן הזדמנויות. לא כולנו מצליחים לפגוש את האנשים המתאימים ברגע המתאים, ובייחוד, אנשים שיקבלו אותנו כמו שאנחנו. במי קרה שלי, אני חושבת שהקשר שלי עם דני מאוד עזר לי להתגבר על ההימנעות".

איך היית מרגישה אם מישהו היה מחליט לעקוב ככה אחרי החיים שלך, לפרסם עלייך ספר במתכונת בזאת?

"הייתי מרגישה נורא ואיום. אבל איכשהו הצלחתי כל הזמן הזה להתייחס אל פזית כדמות, בלי להיכנס לשאלה אם היא הייתה אוהבת את הספר או לא. רק עכשיו בעצם הנור כחות שלה כבנאדם עומדת להתחיל, עם הפרסום. זה השלב הכי מפחיד של המפגש איתה. לפעמים, באופן טיפשי, אני חושבת שהנה היא עומדת להראות לי מה זה; שהספרים יגיעו מהדפוס מחוקים".

”

”כשאני שומעת שאדם חי לבר, זה מיד נותן לו נקודת זכות בעיניי. איכשהו, תמיד היה לי טבעי ומוכן שיש אנשים שלא נכנעים לצורך להתחבר. הלבד הזה מושך אותי, ההיעדר הזה, יותר מאשר לתאר משפחה. בעיניי זאת נקודת מוצא נדירה לחיים”

אבל תחושת הקרבה למוות מאוד מוכרת לי". היא גרה לא רחוק מביתה התל-אביבי של לאה גולדברג, בדירת קרקע עם גינה מטופחת ומוארת. לכתוב היא מעדיפה בחדר חשוך. "הכתיבה", היא אומרת בספר, "לא רק שהיא לא מרפאה ולא תרפויטית ולא מנחמת. אלא שאם כבר... הכתיבה היא כמו מחלה. מחלה אוטואימונית שרק מחריפה מעצם הכתיבה... משריטה לפצע, ואז מפצע לתהום".

למחלת הנפש של פזית, לאשפוזים שלה לאורך השנים, לאפיון פסיכולוגי ישיר של סיפור חייה - נאמן נמנעת מלהתייחס בספר בהרחבה. "הרגשתי שהכניסה לאזורים הפסיכולוגיים ולא שפון שלה יחליש אותה כדמות. רוב חייה היא הרי לא הייתה מאושפוט. גם החברים סביבה לא תפסו אותה כאדם חולה. להפך, בפגישות איתם ראיתי עד כמה הקשר איתה היה מפרה מבחינתם, למרות הקושי והתסכול שהיו כרוכים בו. הם לא ציפו שמישהו תמהוני יגיע ויבקש לכתוב עליה, אבל באופן משונה, למרות שחלקם התלבטו אם להפר את הרצון שלה לא להשאיר זכר, שיתפו איתי פעולה והבינו מה מושך אותי לסיפור שלה. "היחס שלי לפסיכולוגים? בחודשיים האחרונים היה לי דחף למצוא לעצמי מטפל. אספתי המון טלפונים של פסיכולוגים, אבל לא הייתי מסוגלת להתקשר. השיחה הראשונה נורא מרתיעה. ובתוכי לס, כשכתיבתי בטיפולים, זה לא באמת עזר לי. הרבה באשמתי. אני לא נוגעת בדברים עצמם, ורוב הטיפול מתמקד בשאלה אם הטיפול עוזר או לא. ואני באמת רציתי עזרה, הקלה. אבל אני חושבת שזה לא ייתכן במקרה שלי. לאחריים אולי יש אפי שרות. אבל מהניסיון שלי, מדובר יותר במין קללה אקזיסטנציאליסטית, בכל מיני מחשבות שנכנסות. בכלל, המילה הזאת 'עזרה' משונה: יש דברים שאי אפשר לעזור בהם".

ב'היינו העתיד' סיפור החיים של נאמן נשתל במארג הרחב יותר של תולדות הקיבוץ. בספרה הבא, קובץ הסיפורים 'כתובת אש' (2013), נכלל סיפור דומה שבו ציטוטים ועבודה ארכיונית עוזרים לה לצייר דיוקן עצמי עקיף. במרכז הסיפור עמדו הקלטות ממשיות על חיי אמה של נאמן, שהקליט בן זוגה, המוציא לאור דני טרץ', ואליהן נחשפה רק אחרי מות האם.

נאמן עברה על שלושת הספרים במקביל. נקודות השווה ביניהם עולות מאלהן, ובין שתי הביוגרפיות. זאת של נאמן כמעין ניצולת קיבוץ, מול זאת של פזית, שגדלה בחולון בין משפחות של ניצולי שואה, בת יחידה להורים מרוחקים וקשים. כל סיפור מתאר באופן אחר את ההתיימות מאם דומיננטית, חידתית.

"לא שאני רוצה להשוות בין נסיבות החיים שלנו, אבל אם יש נקודת השקה חזקה, היא קשורה לאמהות של שתינו", אומרת נאמן, שתיארה בסיפור בשם 'האופציה' איך אמה העבירה את שנות המלחמה האחרונות בהונגריה, כחולת שחפת בבית מרפא תחת הכיבוש הנאצי (הסיפור נפתח באזכור ניסיון ההתאבדות של האם אחרי שה-

איפור: נעמי דלאל

הראשון שלי פירסמתי בגיל 50. מבחינתי, זה סוג של נס שהתאפשר אחרי כל כך הרבה שנים, וגם היה יכול שלא לקרות. לא הייתי רוצה להשוות את עצמי לפזית - על הרצף הזה של הימנעות ודחייה, היא הייתה מקרה קיצוני יותר - אבל נכון שתמיד סבלתי מחרדות ומפחדים מכל הסוגים. העיסוק בפזית הוא בעצם דרך עוקפת לגעת בסיפור של עצמך?

"אני זוכרת שנפגשתי עם אביגדור פלדמן בעבודה על הספר. עם חליפת עורך הדין שלו הוא הזכיר לי את חנה'לה בשמלת השבת. רואים שהוא סוחב מין שק של סבל שמכתים אותו מבחוץ או מבפנים, כמו פחם. אני מרגישה שגם פזית הייתה אדם כזה, שסוחב על עצמו שק פחמים, שלא ברור אם הוא משחיר אותו מבחוץ או מבפנים. וגם בי הדבר הזה קיים. אולי לכתוב על פזית זאת דרך לתת צורה לפחם הזה שעליך או בתוכך. לבחון את הפחם שלי, ההימנעות, המבוכה מול העולם, שאצלה מופיעות באופן הרבה יותר מוזקק".

את מתארת אישה שהנניעה במוות היא עניין בסיסי בביוגרפיה שלה. "אצל פזית אפשר לראות את הניסיונות שלה למות, את המחשבה איך מתים, איך זה ייעשה. זאת אולי נקודה שמשותפת לנו. אני זוכרת את הפעם הראשונה שהבנתי שלא כולם חיים ככה, במחשבות המטרידות האלה. כשמציניים ברדיו, למשל, שמות של אנשים שנהרגו בתאונת דרכים, מוזעזע אותי לחשוב שעד אותו יום הם לא ידעו שזה עומד לקרות. אבל לא חוכמה לדבר על המוות כשלא סובלים ממחלה ממארת או מדיכאון כבד. כלומר, אצלי המחשבה הזאת לא מגיעה להקשר ממשי,

תאום הם פחות מובנים מאלהם: מה קורה כשדברים לא צומחים כמו שהם אמורים לצמוח - להתמקם מבחינה מקצועית, מבחינה זוגית, משפחתית - כשהענפים בעצם צומחים פנימה, או כלפי מטה. אני בטוחה שיש הרבה אנשים כאלה, ואולי באמת בעיקר נשים - מבריקים, משכילים, שלא מצליחים לבקוע הלאה. אם הייתה אפשרות להוציא ספר על כל אחד, אלה בריוק הסיפורים שהיינו מגלים".

נאמן יודעת היטב איך נראים חיים שבהם ההימנעות מכתובה נעשית לעיקר. את עבודת התזה שלה - שעסקה בכתיבת יד ספרותיים שלא התקבלו, באמנים "ללא מדיום", ללא במה או ביטוי - היא לא הצליחה לסיים. במשך שנים עברה בין עבודות שונות בעולם הכתיבה, העיתונות, ההוצאה לאור, ונישאה לעומק חסר פרופורציות במסירות לטקסט. במשך שנים השאירה לעצמה יום פנוי לכתובה, "כמו בקיבוץ", אבל לא הצליחה לכתוב שורה אחת. "רוב מה שעשיתי ככותבת הוא לא לעשות. נראה לי כמעט מקרי וניסי שאתה כן מצליח לכי טוב, שאתה כן מצליח לנגן. אתה משאיר לעצמך חור בחיים, בלוח הזמנים, שמיועד לכתובה, והוא לא מתמלא. זה היה יותר סימון של ההיעדר".

הקשר הספרותי והממשי בינה לפזית הוא עניין חמקמק וגלוי, שנאמן מתמודדת איתו במי תינות בספר כמו בפגישה איתה. "אני היום בת 58, כמעט באותו גיל שבו היא מתה". מפתה כמעט למצוא קשר בין העישון הכבד שמאפיין את הגיבורה שלה לבין העובדה שנאמן חזרה קצת לעשן, אחרי שנים, בשבועות האחרונים. "התחלתי לכתוב בגיל 44. את הספר המשמעותי